

مقاله پژوهشی:

واکاوی نقش حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

حمید علوی^۱؛ اصغر صالح اصفهانی^۲؛ رحیم ممینی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۶

چکیده

موضوع «رشد و توسعه اقتصادی» و به تعبیر دقیق مقام معظم رهبری (مدظله العالی) «پیشرفت اقتصادی»، از مسائل اساسی و از چالش‌های مطرح به‌ویژه در دهه‌ی پنجم از عمر با برکت نظام مقدس ج.ا.ا. است. در این رهگذر، حوزه دفاعی در جوامع مختلف یکی از مهم‌ترین نهادهایی است که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر فعالیت‌های اقتصادی تأثیرگذار بوده و در رشد و توسعه و نیز شکوفایی اقتصادی جوامع نقش به‌سزایی را ایفا می‌کند؛ به‌طوری‌که این نقش-آفرینی در زمان صلح برجسته‌تر نیز می‌شود؛ تاجایی‌که با رویکردهای متفاوت دولت‌ها، این نسبت به میزان و نحوه‌ی به‌کارگیری از حوزه دفاعی در فعالیت‌های متنوع اقتصادی ملی و بین‌المللی، متفاوت است.

این پژوهش به لحاظ ماهیت، توصیفی-پیمایشی است و از لحاظ طرح تحقیق حال‌نگر و آینده‌نگر بوده و در زمره‌ی تحقیقات نتیجه‌گرا و کاربردی دسته‌بندی می‌شود؛ به‌طوری‌که با توجه به ابعاد مختلف نقش حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی ج.ا.ا. پژوهشگر نسبت به شناسایی جامعه نمونه براساس روش تحقیق پرداخت و پرسشنامه تحقیق را در اختیار نخبگان آشنا به مباحث رشد اقتصادی و مقوله توسعه اقتصادی قرار داد. جامعه آماری این پژوهش ۳۵۰ نفر می‌باشد که به‌روش کتابخانه‌ای و میدانی با استفاده از ابزارهای پرسش‌نامه و مصاحبه داده‌های لازم جمع‌آوری شدند. داده‌های تحقیق با بهره‌مندی از آمارهای توصیفی و استنباطی تدوین شده است. در این پژوهش براساس تجمیع نظرات کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی، نقش حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی کشور در دو بخش رویکردها و تأثیرات، موردسنجش و واکاوی قرار گرفت؛ به‌طوری‌که پنج رویکرد و پنج تأثیر اصلی در این رابطه، احصا و ارائه شد.

کلید واژه‌ها: حوزه دفاعی، رشد اقتصادی، توسعه اقتصادی، پیشرفت اقتصادی

۱. مدیر کل دفتر ریاست - مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی، ایمیل: alavi.ha@gmail.com

۲. دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه عالی دفاع ملی

۳. دانش آموخته دانشگاه عالی دفاع ملی

بازسازی و سازندگی در جمهوری اسلامی ایران عملاً از زمان اتمام جنگ تحمیلی و فراغت از هشت سال دفاع مقدس با برنامه‌ریزی و جدیت در دولت‌های مختلف و در قالب مجموعه برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آغاز شد؛ به طوری که همچنان شاهد فعالیت، جهد و کوشش دولت و سازمان‌های دولتی از یک سو و بخش خصوصی و سازمان‌های غیرانتفاعی از سوی دیگر در این زمینه می‌باشیم؛ تاجایی که اجرا و پیگیری مفاد برنامه ششم توسعه ج.ا.ا. در حال حاضر در دستور کار بخش دولتی و خصوصی است و با نظارت سازمان برنامه و بودجه کشور، در حال انجام می‌باشد.

یکی از مسائل مرتبط با انجام این مهم به ویژه در حوزه‌های اقتصادی و عموماً در قالب انجام پروژه‌های عمرانی و طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای را که همواره مورد توجه دست‌اندرکاران، برنامه‌ریزان و ذی‌نفعان حوزه‌های اقتصادی اعم از بخش‌های دولتی و خصوصی بوده است، می‌توان نحوه حضور و میزان مشارکت حوزه دفاعی در این مقوله دانست. عده‌ای از صاحب‌نظران بر این باورند که حضور پررنگ نهادهای نظامی در بازه‌ی بلندمدت، تبعات منفی داشته و به زیان اقتصاد کشور است؛ به طوری که در این شکل نیروهای نظامی به رقبای قدرتمند بخش خصوصی تبدیل گشته و عملاً با عدم امکان ورود این بخش به پروژه‌های اصلی و زیربنایی کشور، بستر هرگونه نشر و توسعه بخش خصوصی در کشور برچیده خواهد شد؛ به عبارت دیگر بازار رقابت کامل در حوزه‌ی مورد نظر محقق نگشته و تنها با گسترش امکان حضور بخش‌های دولتی و به ویژه دفاعی، فضای رقابتی در صحنه‌ی اقتصاد کشور کور و یا حداقل به شدت محدود می‌شود و این با سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی ج.ا.ا. منافات داشته و تلاش هدفمند برای ترویج خصوصی‌سازی و استفاده از ظرفیت‌های بخش خصوصی و غیردولتی را، در کشور با چالش جدی روبرو خواهد کرد. همچنین بروز این مسئله بر قدرت نظامیان در کشور تاثیرگذار بوده و میزان تأثیرگذاری این گونه نهادها را در حوزه‌های اقتصادی نیز افزایش می‌دهد؛ تاجایی که با عدم شفافیت در بخش‌های اقتصادی روبرو شده و تبعات امنیتی نیز برای آن، متصور می‌باشد.

«در واقع آنچه در مورد حضور نظامیان در عرصه اقتصادی می‌تواند موردنقد قرارگیرد (فارغ از مباحث سیاسی و اجتماعی که در مورد این مبحث مطرح می‌شود)، همان نگرانی‌هایی است که در مورد حضور تراست‌های بزرگ اقتصادی و شکل‌گیری ساختارهای غیررقابتی وجود دارد. البته این نگرانی نیز وجود دارد که حضور نیروهای نظامی به بخش‌های مولد اقتصادی محدود نشده و حضور آن‌ها در فعالیت‌های غیرمولد و دلالی نیز به تعادل بازارهای کشور صدمه بزند.» (پاکراد، ۱۳۸۸).

از طرفی عده‌ای دیگری از صاحب‌نظران و اندیشمندان اقتصادی بر این باورند که حوزه دفاعی به دلیل حضور در عرصه‌های نظامی که از مشکل‌ترین و غیرقابل‌پیش‌بینی‌ترین صحنه‌های کارزار است، از تخصص و تجربه وافی و کافی راهبردی برخوردار بوده و اثبات ادعای خود را در ایران، بررسی کارنامه‌ی درخشان این‌گونه نهادها در مدیریت حماسه هشت‌سال دفاع مقدس در مقابله با هجمه‌ی جهانی علیه ج.ا.ا. می‌دانند. همچنین وجود نیروهای متخصص و کاردان، انگیزه بالا و اعتقاد راسخ به آبادانی کشور و امکانات و تجهیزات منحصر بفرد و باارزش قابل ملاحظه آنان را از دیگر ویژگی‌ها و ظرفیت‌های بی‌بدیل حوزه دفاعی برای ورود به بخش‌های مختلف و متنوع اقتصادی و عمرانی در هر کشور و به‌ویژه در ج.ا.ا. قلمداد می‌کنند. در این رهگذر باید، تأسیس و راه‌اندازی قرارگاه‌های بازسازی مختلف را که پس از جنگ تحمیلی و از دولت اصلاحات آغاز گردید، نشأت گرفته از این نوع نگاه و درجهت استفاده‌ی بهینه از تجارب ارزنده‌ی به‌دست‌آمده در دوران دفاع مقدس و در ادامه آن در راستای بازسازی خرابی‌ها و خسارات فراوان واردآمده به کشور دانست. از این رو هدف از انجام این پژوهش، شناسایی و معرفی مهم‌ترین رویکردها و تأثیرات منتج از نقش حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است.

بیان مسئله

هرچند ریشه‌ی اندیشه‌های اقتصادی از دیرباز در جوامع بشری مطرح بوده و در نظریات افلاطون، ارسطو و ادیان الهی به‌ویژه دین مبین اسلام هویدا است، لیکن علم اقتصاد به معنای مصطلح و امروزی آن از علوم جدید و نوپا در حوزه‌ی اجتماعی است؛

به طوری که شکل علمی پرداختن به آن را می توان در چند قرن اخیر جستجو کرد، تاجایی که خاستگاه آن را غرب و اروپا معرفی می کنند. در این علم که به تخصیص منابع و شناسایی، بررسی و تعاملات متقابل رفتارهای مختلف تولیدکننده، مصرف کننده و بنگاه های اقتصادی همچنین دولت ها می پردازد، رویکردهای مختلفی به بهبود شرایط اقتصادی مردم و جوامعی که در آن زندگی می کنند، وجود دارد.

تلاش در جهت برخوردار کردن جوامع مختلف بشری، همواره در دستور کار حکومت ها و نظام های سیاسی مستبد و غیرمستبد حاکم بر آن ها قرار داشته است؛ تاجایی که منشأ بسیاری از نامالیقات، چالش ها و منازعات قابل ملاحظه را به خود اختصاص داده است؛ به طوری که می توان یکی از مهم ترین مؤلفه های این برخورداری در جوامع انسانی را رشد، توسعه و پیشرفت های اقتصادی قلمداد نمود. حوزه ی اقتصاد یکی از اساسی ترین و شاید به روزترین حوزه هایی است که در تعاملات ملی و بین المللی مورد نظر دولت ها، ذی نفعان و بازیگران مؤثر منطقه ای و فرمانطقه ای قرار دارد؛ به طوری که برتری و رجحان در این خصوص، همواره شرایط ویژه و منحصر بفردی را برای کشورها و ملل بهره مند از آن بوجود آورده است. بنابراین یکی از کارویژه های اصلی هر نظام سیاسی را که برگرفته از جهان بینی حاکم بر آن نظام شکل می یابد، باید در برنامه ریزی راهبردی، خط مشی ها و فعالیت های اقتصادی دانست؛ تاجایی که با نظارت و کنترل راهبردی و مستمر، مقدمات لازم در راستای رشد و توسعه اقتصادی و همچنین توزیع عادلانه ثروت و رفاه اجتماعی و پیشرفت را برای هر جامعه، به ارمغان خواهد آورد.

حوزه دفاعی در جوامع مختلف یکی از مهم ترین نهادهایی است که بعضاً به طور مستقیم و عموماً به طور غیرمستقیم بر فعالیت های اقتصادی تأثیرگذار بوده و نقش به سزایی را در رشد و توسعه اقتصادی و شکوفایی اقتصادی جامعه و استفاده بهینه و کامل از ظرفیت های موجود اقتصادی در یک دولت- ملت را شامل می شود، تاجایی که تأثیر آن بر بخش های گوناگون اقتصادی همواره مورد نظر دولت های مختلف بوده و با رویکرد متفاوت آن ها نسبت به میزان و نحوه ی حضور حوزه ی مذکور در فعالیت های متنوع اقتصادی ملی و بین المللی، روبرو می شود.

اساساً بعد اقتصادی فعالیت‌های نظامیان در زمان صلح، در بسیاری از کشورها برجسته-تر می‌گردد. از جمله دلایل اقتصادی استفاده از نیروی‌های نظامی، انسجام سازمانی و ظرفیت مدیریتی نهادهایی نظیر نیروهای مسلح برای اجرای پروژه‌های سنگین و پرهزینه است. نیروهای مسلح معمولاً مدرن‌ترین و به‌هنگام‌ترین ساختارها و عملیاتی‌ترین نهادهای یک کشور هستند؛ از این رو می‌توانند در مدرن‌سازی سایر عناصر و نهادهای کشور نیز تأثیرگذار باشند. انضباطی که برخی نیروهای مسلح در کشورهای عقب‌مانده به‌ویژه با آموزش و تربیت سربازان و نظایر آن ایجاد می‌کنند، در اداره و پیشبرد امور و سازماندهی ملی، می‌تواند مؤثر باشد. به‌علاوه، معمولاً نیروهای مسلح در زمان صلح به یاری بخش‌های غیرنظامی می‌آیند و با سازندگی و مشارکت در طرح‌های عظیم و زیربنایی، زیرساخت‌ها را برای فعالیت مؤثر اقتصادی آماده می‌کنند. این کار نه تنها در عمران و آبادانی کشور مفید است، بلکه در نوسازی و به‌هنگام کردن تجهیزات و استفاده از ظرفیت‌های خالی و راکد و کسب مهارت نیروی انسانی و ایجاد آمادگی و ایجاد انگیزه در نیروهای نظامی نیز می‌تواند کارگشا باشد (دری‌نوگورانی، ۱۳۹۲: ۱۷۳).

ناگفته آشکار است در جهت رسیدن به اهداف ازپیش‌تعیین‌شده اقتصادی ج.ا.ا. در راستای اسناد بالادستی اعم از قانون اساسی، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، همچنین سیاست‌های کلی ابلاغی «اقتصاد مقاومتی» از سوی مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)، نیازمند مدلی است که با شناسایی و میزان تأثیر و عملکرد هریک از مؤلفه‌های اقتصادی نسبت به بررسی و ارزیابی کلیه ظرفیت‌های اقتصادی موجود در جهت نیل به پیشرفت اقتصادی و رفاه اجتماعی کشور همت‌گمارد و باتوجه به فقدان مدلی مستدل در خصوص نقش حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی، این پژوهش در پی آن است تا با استفاده از یک روش علمی، پاسخی مطمئن برای سوالات موردنظر خود بیابد. به‌عبارت‌دیگر مسئله‌ی اصلی این تحقیق یافتن پاسخی علمی برای جواب‌گویی به دوگانه‌ی^۱ حضور یا عدم حضور حوزه دفاعی و ملاحظات مرتبط با آن در راستای رشد، توسعه و پیشرفت اقتصادی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

نقش نیروهای مسلح و توان اقتصادی آنها در راهبری اقتصاد بسیار درخور تأمل است. این نهادها همانند سایر نهادهای دولتی از ظرفیتهایی نظیر مدیریت چابک و ویژه، گردش مالی قابل ملاحظه، اراضی و املاک تحت تملک و عرصه‌های اقتصادی فعالیت برخوردار هستند که می‌توانند از این توان، در راستای فعالیت‌های اقتصادی و کمک به اقتصاد ملی استفاده کنند. در کنار این ظرفیتهای، به دلیل وجود شبکه‌ی اعتمادی که در میان کارکنان و یگان خدمتی نیروهای مسلح وجود دارد، می‌توان از این امکان برای جذب سرمایه موردنیاز جهت انجام فعالیت‌های متنوع، همچنین پیشبرد اهداف اقتصادی استفاده کرد. این تصور که نیروهای نظامی موجب کانالیزه شدن فضای اقتصاد کشور می‌شوند، نباید به غفلت نیروهای مسلح نسبت به توانایی‌ها و استعدادهای مبرز در جهت بهبود معیشت کارکنان خود و گسترش طرح‌های ویژه منجر شده و مشارکت آن‌ها را در این زمینه مسدود کند. مطمئناً «اقتصاد مقاومتی»، اقتصادی است که بتواند از تمامی ظرفیتهای موجود در جهت تحقق اهداف توسعه کشور استفاده کند که توان غیرنظامی (علاوه بر توان تجهیزات نظامی) یکی از این ظرفیتهای است که باید مورد توجه قرار گیرد (عضف‌نژاد، ۱۳۹۳). «ما در بخش خصوصی و فعالیت‌های اقتصادی مردم دخالت نخواهیم کرد و در حقیقت نیروهای مسلح در اجرای پروژه‌هایی که برای آن پیمانکار پیدا نشود و برای انجام آن نیاز به فناوری‌های باقی مانده از جنگ باشد، وارد خواهند شد. بسیاری از پل‌ها، سدها، بزرگراه‌ها و تأسیسات نتیجه‌ی تجربه، امکانات و تخصص باقی مانده از دوران هشت سال دفاع مقدس است. از سوی دیگر اگر نیروی مسلح این فعالیت‌های اقتصادی را انجام ندهند، خارجی‌ها باید انجام بدهند، بنابراین نهادهایی مانند قرارگاه‌های قرب ارتش و سازندگی خاتم‌الانبیاء(ص) دست به انجام پروژه‌ها می‌زنند. البته توان مهندسی، فنی و اقتصادی‌مان برای ارتقای آمادگی رزمی نیروهای مسلح است و مازاد توان‌مان را به پشتیبانی از دولت و مسائل امدادی مصرف خواهیم کرد. انجام این قبیل کارها توسط نیروهای مسلح به تصمیم‌های دولت، وزرای مربوطه و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور بستگی دارد.» (فیروزآبادی، ۱۳۹۳).

از طرفی ارتقاء توان اقتصادی حوزه دفاعی کشور در قالب به‌روز نگاه داشتن دانش فنی، دستیابی به دستاوردهای اقتصادی نوظهور، تربیت نیروی انسانی ماهر و نظایر آن، تأثیر مستقیم در افزایش مؤلفه نظامی امنیت ملی و تأثیری غیرمستقیم بر مؤلفه اقتصادی امنیت ملی کشور برجای خواهد گذاشت.

این در حالی است که فعالیت‌های اقتصادی نیروهای مسلح و به‌طور کلی حوزه دفاعی کشور به‌زعم پاره‌ای از صاحب‌نظران اقتصادی در شکل مانعی برای شکوفایی اقتصادی و رقیبی جدی برای بخش خصوصی و در جهت عدم‌بهره‌مندی کامل از ظرفیت‌های بخش غیردولتی مورد‌مذاقه قرار می‌گیرد تاجایی که ورود حوزه دفاعی کشور به فعالیت‌های بازرگانی و بعضاً اقتصادی در بخش‌های متنوع، با مخالفت‌هایی نیز روبرو است به‌طوری‌که در شکل اخیر، این حضور نه‌تنها در راستای پیشرفت اقتصادی کشور تعبیر نمی‌شود، بلکه در کسوت عامل کاهنده و یا تقابل قابل‌ملاحظه‌ای برای این مهم تفسیر می‌گردد.

از این‌رو اهمیت پرداختن به این تحقیق مبنی بر واکاوی نحوه‌ی حضور مستقیم و غیرمستقیم حوزه دفاعی به‌عنوان یک کنشگر تأثیرگذار در پهنه‌ی اقتصادی کشور، همچنین ضرورت شکل بهره‌مندی از ظرفیت‌های بی‌بدیل و قابل‌ملاحظه‌ی این بخش منتج به هم‌افزایی مؤثر در راستای پیشرفت ایران اسلامی در کنار بخش‌های اقتصادی دیگر، کاملاً هویدا است؛ تاجایی که در شرایط منحصربفرد اقتصادی و مالی و به تعبیر رهبر فرزانه‌ی انقلاب^(مدظله‌العال) «جنگ تمام‌عیار اقتصادی»، مضاعف نیز می‌شود و این نوشتار برآن است تا پاسخی علمی و به‌دور از هرگونه جانبداری، برای آن بیابد.

ادبیات نظری تحقیق

نقش‌های متفاوت حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی

تولید و صادرات تسلیحات نظامی (مستقیم)

مقوله تولید، فروش و صادرات تسلیحات نظامی توسط حوزه دفاعی، به رشد و توسعه اقتصادی و رشد تراز پرداخت‌ها در کشورهای مختلف به‌طورمستقیم می‌انجامد، به‌طوری‌که در مرحله اول با تولید تسلیحات و خودکفایی در آن، ضمن صرفه‌جویی

قابل ملاحظه ارزی، به افزایش میزان تولید ناخالص داخلی (GDP) کشور منجر شده و در مرحله بعدی و با فروش و صادرات تسلیحات نظامی به مشتریان متنوع در کشورهای مختلف، به افزایش درآمدهای حاصل از صادرات کمک شایانی خواهد کرد و به تبع آن، ارتقا تراز پرداخت‌های کشور را در پی خواهد داشت؛ تاجایی که بسیاری از کشورهای مختلف جهان همواره از این امکان اقتصادی بهره برده و می‌برند. «بر اساس داده‌های جدید پژوهشگاه بین‌المللی تحقیقات صلح استکهلم، بزرگترین صادرکنندگان اسلحه در پنج سال گذشته ایالات متحده آمریکا، روسیه، انگلستان، فرانسه، آلمان و چین بوده‌اند» (خبرگزاری دفاع مقدس، ۱۳۹۹). از طرفی تولید تسلیحات نظامی که عموماً از فناوری‌های بالا برخوردار می‌باشد، با تقویت روحیه خودباوری در بین سرمایه‌های انسانی متخصص یک کشور، بستر خودکفایی اقتصادی را نیز تسهیل می‌کند.

از بعد دفاعی، کشور تازه از بند استعمار رسته‌ی هند، در چند دهه استقلال خود با آشوب‌ها، کشمکش‌ها و جنگ‌های متعددی دست‌به‌گریبان بوده است. به‌همین جهت، این کشور دارای ارتش بسیار بزرگی است که نیازمندی‌های دفاعی بسیار گسترده‌ای دارد و در تلاش برای رفع این نیازمندی‌ها براساس منابع و توانمندی داخلی در جهت کاهش هزینه خریدهای خارجی است. کاهش این هزینه‌ها (خریدهای خارجی) علاوه بر تبعات اقتصادی در راستای احساسات استقلال‌طلبانه مردم هند (توأم با حس پیروزی‌طلبی آنان) باعث شده است تا همچنان شاهد شعارهای خودکفایی محور در بدنه‌ی وزارت دفاع هند باشیم (گروه مطالعات و تحقیقات راهبردی مجمع، ۱۳۸۸: ۱۳۷).

خوشبختانه در جمهوری اسلامی ایران با مجاهدت، تلاش، جان‌فشانی و بعضاً شهادت سرمایه‌های انسانی مجرب حوزه دفاعی، با وجود اعمال تحریم‌های ظالمانه و متنوع نظام سلطه از بدو پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی تا به امروز، شاهد پیشرفت‌های چشمگیر در خصوص تولید تسلیحات نظامی بومی و کمک به ارتقا تولید ناخالص داخلی کشور از یک سو و صرفه‌جویی‌های فوق‌العاده ارزی منتج از به حداقل رسیدن خریدهای نظامی خارجی از سوی دیگر، بوده و می‌باشیم. این در حالی است که با برداشته شدن تحریم‌های تسلیحاتی اخیر بر علیه ج.ا.ا، بستر لازم جهت فروش و

صادرات تسليحات نظامي توليدشده در داخل به كشورهاي مختلف و به تبع آن افزايش تراز پرداخت‌هاي تجاري مهيا شده است؛ تاجايي كه برنامه‌ريزي راهبردي و اقدامات مؤثر فرماندهان و مديران ارشد نيروهاي مسلح را در راستاي اين مهم، بيش‌ازپيش طلب مي‌كند.

به‌طوركلي و همچون هربازار ديگر، جذابيت بازار تسليحات با بهره‌مندی از پارامترهاي اندازه‌ي بازار همچنين نرخ رشد آن تعيين مي‌شود. با نگاهی تاريخي و تطبيقي به تجارت تسليحات مشخص مي‌گردد كه اين بازار، همواره از عوامل متنوعي اعم از سياست خارجي، عوامل اقتصادي و البته بروز جنگ‌هاي مختلف متأثر بوده است (اندرتون، ۱۹۹۵).

از منظر تقاضا، همواره دو عامل قدرت خريد و ملاحظات امنيتي و دفاعي بر پارامترهاي پيش‌گفته اثرگذار بوده‌اند؛ به‌طوري كه قدرت خريد تابع عواملی نظير ميزان توليد ناخالص ملي، نرخ ارز و بودجه نظامي كشورهاي خريدار است. به‌عنوان نمونه، حضور و افزايش دلارهاي نفتي نزد برخي كشورهاي درحال توسعه در مقطعي منجر به رشد سريع بازار- البته براي كشورهايي كه توان و تمايل صادرات تسليحات را داشتند- گرديد (طرف عرضه)، به‌طوري كه با كمك به اقتصاد اين كشورها، مازاد پرداخت نفت را متعادل كرد. تاجايي كه اين ويژگي، ورود كشورهاي جديدي را به بازار صادرات درپي داشت و بدین ترتيب، بازار انحصار چندجانبه بين كشورهاي بيشترى توزيع شد و از دهه ۸۲ ميلادي به بعد، بازار تسليحات رقابتي تر گرديد؛ چراكه علاوه بر رشد طرف تقاضا، متقاضيان خواهان تأمين نيازمندی خود از عرضه‌كنندگان متنوع‌ترى بودند تا از وابستگي بالقوه به تأمين‌كننده انحصاري فاصله بگيرند (آذرلي و حسيني، ۱۳۹۶: ۱۲).

جدول ۱: ویژگی‌های تاریخی بازار تجارت تسلیحات

ساختار بازار	وضعیت محیط	اهداف	متقاضیان	عرضه کنندگان	خصوصی / دولتی	حجم تجارت	بازه‌ی تاریخی
انحصار چندجانبه	افکار عمومی غیر مطلع و خنثی	سود بخش خصوصی	اروپای غربی و مستعمراتشان	فرانسه، آلمان، امریکا، انگلیس	خصوصی	کم	قبل از جنگ جهانی اول
انحصار چندجانبه	افکار عمومی به شدت مخالف، معاهدات محدودکننده	سود بخش خصوصی	اروپای غربی و مستعمراتشان	فرانسه، آلمان، امریکا، انگلیس	خصوصی با کنترل دولت	کمتر از زمان جنگ جهانی اول	بین دو جنگ جهانی
انحصار	افکار عمومی حمایت‌کننده	سود بخش خصوصی + سیاست خارجی	اروپای غربی و مستعمراتشان	امریکا	خصوصی و دولتی	متوسط	جنگ جهانی دوم
انحصار چندجانبه	دوران جنگ سرد	سود بخش خصوصی + سیاست خارجی	همان + کشورهای دوست از جهان سوم	امریکا، فرانسه، انگلیس و شوروی	غالباً دولتی، کمی هم خصوصی	متوسط	۱۹۴۵ تا ۱۹۵۰
انحصار چندجانبه	دوران جنگ سرد	سیاست خارجی + اقتصاد	همان + جهان سوم خصوصاً خاورمیانه	عرضه‌کنندگان فوق + آلمان، ایتالیا و دیگران	غالباً دولتی، کمی هم خصوصی	متوسط - زیاد	۱۹۶۰ تا ۱۹۷۳
انحصار چندجانبه	افکار عمومی تحول یافته	اقتصاد و سیاست خارجی	عمدتاً جهان سوم	بیش از ۴۰ کشور با سلطه امریکا، انگلیس، فرانسه و شوروی	غالباً دولتی، کمی هم خصوصی	خیلی زیاد	۱۹۷۳ تا ۱۹۸۰
انحصار چندجانبه	افکار عمومی تحول یافته	غلبه اهداف اقتصادی	عمدتاً جهان سوم	کشورهای فوق با تغییر شوروی به روسیه + کره شمالی و چین	افزایش نسبت خصوصی	از خیلی زیاد تا متوسط (نزولی)	۱۹۸۰ تا ۲۰۰۰

بازاری تاریخی	حجم تجارت	خصوصی / دولتی	عرضه کنندگان	متقاضیان	اهداف	وضعیت محیط	ساختار بازار
دهه‌ی کنونی	از متوسط تا زیاد (صعودی)	افزایش نسبت خصوصی	کشورهای فوق با حضور فعال‌تر چین و کاهش حضور کره شمالی+فعالان جدید: برزیل، ترکیه	خاورمیانه + هند + آسیای جنوب شرقی و استرالیا	اهداف سیاسی و اقتصادی	توجه تجهیز متحدان غرب برای مبارزه با تروریسم	انحصار چندجانبه توزیع شده

منبع: آذرلی و حسینی، ۱۳۹۶: ۱۵ با اقتباس از (Anderton, 1995) به نقل از (Jerner, 1983) و سایر مطالعات

کتابخانه‌ای

مشارکت در تقویت زیرساخت‌ها، فناوری و آبادانی کشور (غیرمستقیم)

از طرفی بسیاری از فعالیت‌های متنوع حوزه دفاعی به توسعه زیرساخت‌ها، ارتقای فناوری، همچنین گسترش عمران و آبادانی کشورهای مختلف، کمک شایانی کرده و می‌کند؛ تاجایی که بر رشد و توسعه اقتصادی آنها، به‌طور غیرمستقیم تاثیر گذارند و در این رهگذر، جمهوری اسلامی ایران نیز از این مقوله مستثنا نمی‌باشد.

«بدیهی است که، ماهیت دفاع در جنگ‌های احتمالی آینده، چندوجهی و به‌مراتب دارای ابعاد وسیع‌تر و تنوع بیشتری نسبت به مهندسی رزمی در گذشته خواهد بود و همین مسئله ضرورت آمادگی نیروهای مسلح برای مشارکت در توسعه و دفاع از زیرساخت‌های بنیادین بخش غیرنظامی از جمله صنایع نفت و گاز و پتروشیمی، صنایع فولاد، انرژی‌های نوین، مترو و انواع راه‌های ریلی، تونل‌ها و سایر عرصه‌های مشابه و همچنین ضرورت تقویت طرح‌های پدافند غیرعامل در جریان ساخت پروژه‌های عمرانی و صنعتی در نقاط مختلف کشور و به‌عبارت دیگر ضرورت عمق‌بخشی به دفاع از دستاوردهای انقلاب اسلامی را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد» (هدایتی، ۱۳۹۳). امروزه صنایع نظامی، صرفاً فعالیت‌های نظامی انجام نمی‌دهند، بلکه مجتمع‌های نظامی صنعتی می‌باشند. بنابر اعلام وزارت دفاع آمریکا، این وزارتخانه وظیفه راهبری دانش و فناوری را در بخش نظامی برعهده دارد و آنها را به‌صورت برخط در اختیار سایر بخش‌ها قرار می‌دهد. به‌عبارت دیگر نیروهای دریایی،

زمینی و نظایر آن در کشورهای پیشرفته، آخرین محصولات خود را در زمینه‌ی تولید رادار، کشتی، ناو، تعمیرات کشتی و ناو، تولید ماشین‌ها و کشنده‌های مختلف، مواد اولیه‌ای که در تولید محصولات مختلف جنگی و صنعتی تأثیر دارد و غیره را در قالب‌های مختلف همانند یک بنگاه اقتصادی، محصولات و توانمندی‌های خود را که جنبه‌ی اقتصادی و تجاری دارند عرضه کرده و از این راه منابع بسیاری را کسب می‌کنند (غضنفری‌نژاد، ۱۳۹۳). امروزه بسیاری از فناوری‌های اصلی نظامی تنها در تسلیحات و ادوات جنگی کاربرد ندارد، بلکه از این فناوری‌ها در جمع‌آوری و گسترش اطلاعات و ارتباطات و نیز افزایش سرعت نقل و انتقال نیروها استفاده می‌شود. تسری فناوری‌های نظامی نه تنها در گسترش توان نظامی مؤثر است، بلکه می‌تواند تسهیل‌گر حیات روزمره مردم عادی، شود. یکی از مهم‌ترین اختراعات پنتاگون در حوزه تکنولوژی‌های ارتباطی که امروزه دنیا را تکان داده، اینترنت است. تاریخ اینترنت با توسعه کامپیوترهای الکترونیکی در دهه ۱۹۵۰ میلادی و در نیروی دریایی آمریکا شروع شد. گسترش این صنایع و فناوری‌ها، نه تنها توان نظامی آمریکا را تغییر داده است، بلکه قدرت جاسوسی و راهبری فکری و فرهنگی ایالات متحده را افزایش داده است؛ علاوه بر این، در میان نیروهای چهارگانه ارتش آمریکا، نقش نیروی دریایی این کشور در اقتصاد ملی و تعاملات بین‌المللی این کشور بارز می‌باشد. در کنار نقش تاریخی ناوگان دریایی ایالات متحده در شکل‌گیری این کشور، صنعت نیروی دریایی آمریکا بسیار قدرتمند و منحصربه‌فرد است. در واقع، ناوگان دریایی ایالات متحده به صورت مستقیم و غیرمستقیم به خلق و حمایت از صدها و هزاران مورد شغل در گوشه و کنار آمریکا کمک کرده است. افزون بر این، بهبود امنیت اقتصادی و نظامی، تأمین لجستیکی ارتش آمریکا و در نهایت تنظیم بخش اعظمی از تجارت خارجی این کشور، از مزایای نیروی دریایی آمریکا هستند. کاهش هزینه‌های حمل و نقل دریایی، حفظ محیط‌زیست و گسترش تجارت بین‌الملل به عنوان محرک اقتصاد بین‌الملل آمریکا از نقش‌های گسترده نیروی دریایی این کشور می‌باشد (یزدان‌پناه، ۱۳۹۲). تبدیل فناوری‌های غیرنظامی به کاربردهای نظامی یا فناوری‌های دو منظوره، راهبرد اصلی ایالات متحده در زمینه نظامی - صنعتی است. در واقع، فناوری‌های غیرنظامی و نظامی می‌توانند تغییر کاربرد داده و قابلیت

دیگری پیدا کنند. همان‌طور که فناوری‌های غیرنظامی همچون صنعت الکترونیک در توسعه تسلیحاتی و میدان‌های نبرد کاربرد دارند، فناوری‌های نظامی نیز در مواردی همچون استحکام‌سازی ساختمان‌ها در برابر زلزله نیز به کار می‌روند. این دخالت تا حدی بوده است که آمریکا در طول جنگ عراق، به بخش خصوصی خود اجازه شرکت داده است؛ به طوری که جنگ برای بسیاری، منافع شخصی را به دنبال خواهد داشت (باتس، ۱۹۹۴).

در این رهگذر و در خصوص رابطه رشد اقتصادی و متغیرهای کلان اقتصادی با متغیرهای دفاعی و نظامی، مطالعات متنوعی صورت پذیرفته که منتخب آنها در جدول ۲ فهرست شده است.

جدول ۲: فهرست مطالعات منتخب در خصوص رابطه رشد اقتصادی و متغیرهای کلان اقتصادی با متغیرهای دفاعی و نظامی

مرجع	مدل، نمونه، دوره زمانی	نتایج عمده
کارسما و رتشلر (۲۰۰۴) ^۲	مدل غیرخطی رشد سولو، آمریکا، ۱۹۲۹-۱۹۹۹	اثر مخارج دفاعی بر رشد اقتصادی در سطح پایین‌تر هزینه‌های دفاعی مثبت است و در سطوح بالای مخارج دفاعی، این اثر مثبت مشاهده نشده است.
کاراگول و پالاز (۲۰۰۴) ^۳	مدل گرینجر، ترکیه، ۱۹۹۵-۲۰۰۰	مخارج دفاعی بر رشد اقتصادی اثر منفی دارد.
کولیاس، ناکساکیس، زارانگاس (۲۰۰۴) ^۴	مدل گرینجر، قبرس، ۱۹۴۶-۱۹۹۹	اثری آنی میان هزینه‌های دفاعی و رشد اقتصادی وجود دارد.
کلین (۲۰۰۴) ^۵	مدل عرضه و تقاضا، پرو، ۱۹۷۰-۱۹۹۶	اثر مخارج دفاعی بر رشد اقتصادی منفی است.
یل‌دریم، سزگین و اوکال (۲۰۰۵) ^۶	مدل فدر، ترکیه و شرق میانه، ۱۹۸۹-۱۹۹۹	بخش دفاعی، بهره‌ورتر از بخش مصرفی خانوار است.
لی، هوانگ و یانگ (۲۰۰۵) ^۷	مدل گرینجر، چین، ۱۹۵۲-۲۰۰۰	مخارج دفاعی منجر به رشد اقتصادی می‌شوند.

1. Butts
2. Cuaresma & Reitschuler (2004)
3. Karagol & Palaz (2004)
4. Kollias, Naxakis & Zarangas (2004)
5. Klein (2004)
6. Yildirim, Sezgin & Ocal (2005)
7. Lai, Hunag & Yang (2005)

مرجع	مدل، نمونه، دوره زمانی	نتایج عمده
کاشمری (۱۳۸۵)	مدل رشد اقتصادی ایران	تأثیر مخارج دفاعی بر رشد اقتصادی ایران مثبت است.
پورصادق، کاشمری و افتخاری (۱۳۸۶)	مدل عرضه، ایران	تأثیر واقعه ۱۱ سپتامبر و جنگ تحمیلی بر اقتصاد ایران منفی است.
حسنی و کاشمری (۱۳۸۶)	مدل عرضه، ایران	اثر مخارج دفاعی بر رشد اقتصادی مثبت است
حسنی و عزیزنژاد (۱۳۸۶)	مدل عرضه و تقاضا، ایران	تأثیر مستقیم هزینه‌های دفاعی بر رشد اقتصادی و نیز اثرات غیرمستقیم آن بر روی پس‌انداز و موازنه تجاری، منفی است.
حسنی و کاشمری (۱۳۸۷)	مدل رشد و بهره‌وری فدر، ایران	اثر مخارج دفاعی بر مصرف بخش خصوصی منفی است.
ویجیرا و وب (۲۰۱۱) ^۱	مدل رشد اقتصادی جنوب آسیا	مقدار تأثیر مخارج نظامی بر رشد اقتصادی بسیار کم است.
دان، نیکولایدو (۲۰۱۲) ^۲	مدل پنل (ترکیبی) برای منطقه اروپا	هزینه‌های نظامی منجر به رشد اقتصادی نشده است.

منبع: پورصادق و کاشمری، ۱۳۹۶: ۲۸، ۲۷

نقش حوزه دفاعی در عمران و آبادانی کشور از منظر حضرت امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی)
 رهبر فرزانه انقلاب (مدظله‌العالی)، بارها در بیانات ارزشمند خود به نقش مستقیم و غیرمستقیم حوزه دفاعی در رشد و توسعه اقتصادی کشور اشاره کرده‌اند که در ذیل به پاره‌ای از این رهنمودها در هر بخش اشاره می‌شود:

«نیروی هوایی، اولین جایی در ارتش بود که ساخت‌وساز تجهیزات و جهاد خودکفایی را شروع کرد، خیلی هم خوب و فعّال بود. نیروی هوایی خیلی کارها [کرده است]؛ داستان‌های نیروی هوایی خیلی زیاد است، یکی [هم] این است. سازندگی را شما شروع کردید، در نیروی شما، افراد باهمتی که آن روز بودند، شروع کردند؛ الان هم بحمدالله هستند، هستید و می‌توانید این کار را انجام بدهید. تجهیزات را، هم نوسازی کنید، هم

1. Wijeweera & Web (2011)
2. Dunne & Nikolaidou (2012)

بسازید؛ بسازید؛ شماها می‌توانید؛ استعداد شما جوان‌ها خیلی خوب است» (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش ۱۳۸۲/۱۱/۱۹).

«من بارها این نکته را گفته‌ام که یک روز در این کشور اگر قطعه‌ای از جنگنده‌هایی که امروز شما دارید، خراب می‌شد، آن را داخل هواپیما می‌گذاشتند و برای تعمیر به امریکا می‌بردند و برمی‌گرداندند؛ یعنی اجازه نمی‌دادند این قطعه در ایران باز شود و مهندس و صنعتگر نظامی ایرانی اصلاً بدانند درون این قطعه چیست! امروز خود شما هواپیما می‌سازید و آن را به پرواز درمی‌آورید. اوایل جنگ وقتی می‌گفتند فلان قطعه را نداریم، ما عزا می‌گرفتیم و می‌ماندیم آن را از کجا بیاوریم؛ اما امروز این قطعات را خود شما می‌سازید. اولین نقطه در ارتش که جهاد خودکفایی را به وجود آورد، نیروی هوایی بود. حدود سال شصت این‌ها جهاد خودکفایی را به وجود آوردند، بعد خبرش را به ما دادند، ما هم این سازمان را در کل ارتش ایجاد کردیم. بنابراین نیروی هوایی می‌تواند، شما جوانان هم می‌توانید» (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش ۱۳۸۲/۱۱/۱۹).

«استعدادها را باید پرورش بدهیم. همه‌کس - چه اهل علم، چه اهل تکنولوژی، چه اهل ابتکار، چه اهل مسائل فنی در هر سطحی - باید احساس بکنند که بار سازندگی کشور بردوش آنهاست. ما خودمان باید کشور را بسازیم؛ کسی کشور را برای ما آن‌چنان که موردنیاز ماست، نخواهد ساخت. ما خودمان هستیم که خانه‌ی خودمان را برطبق نیازهای خودمان می‌سازیم. شما فرزندان کشوریید. شما بچه‌های این مرز و بومید. شما نسبت به این کشور مدیونید. کشور متعلق به شماست؛ بایستی خانه‌ی خودتان را آباد کنید» (بیانات در دیدار جمعی از کارکنان صنعت نفت ۷۰/۹/۱۲).

«شما ببینید بعد از جنگ بین‌الملل دوم، تقریباً همه دنیا و دولت ثروتمند امریکا، دست‌به‌دست هم دادند تا بتوانند کشور آلمان و کشور فرانسه و کشورهای ویران‌شده در جنگ را بسازند، سال‌ها طول کشید تا توانستند. ما به هیچ دولت و هیچ قدرتی از قدرت‌های دنیا - چه قدرت سیاسی، چه اقتصادی و چه نظامی - متکی نیستیم. این ملت خودش باید بسازد و با دست‌ان خودش باید این بنا را بالا ببرد. طبعاً دوران دشواری است. همه چیز در این دوران دشوار، باید با تلاش بیشتر، با شوق بیشتر و با امید روشن‌تر انجام

گیرد. سهم ارتش جمهوری اسلامی ایران از این تلاش، سهم بزرگی است. البته من اعتقادم این است که این سازندگی، در درجه اول در محدوده خود این سازمان باید انجام گیرد. هر کدام از سازمان‌های نظامی، سازندگی را باید از خودشان شروع کنند. البته، اگر توانستند در سازندگی‌های عمومی کشور هم شرکت کنند، مانعی ندارد. « (بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان و کارکنان نیروی زمینی ارتش ۷/۲۸ / ۱۳۷۲).

مشارکت حوزه دفاعی در عمران و آبادانی کشور از منظر قانون اساسی ج.ا.ا.

اقتصاد وسیله است نه هدف

در تحکیم بنیادهای اقتصادی، اصل، رفع نیازهای انسان در جریان رشد و تکامل اوست نه همچون دیگر نظام‌های اقتصادی تمرکز و تکاثر ثروت و سودجویی، زیرا که در مکاتب مادی، اقتصاد خود هدف است و بدین جهت در مراحل رشد، اقتصاد عامل تخریب و فساد و تباهی می‌شود؛ ولی در اسلام اقتصاد وسیله است و از وسیله انتظاری جز کارائی بهتر در راه وصول به هدف نمی‌توان داشت. با این دیدگاه برنامه اقتصادی اسلامی فراهم کردن زمینه مناسب برای بروز خلاقیت‌های متفاوت انسانی است و بدین جهت تأمین امکانات مساوی و متناسب و ایجاد کار برای همه افراد و رفع نیازهای ضروری جهت استمرار حرکت تکاملی او برعهده حکومت اسلامی است.

ارتش مکتبی

در تشکیل و تجهیز نیروهای دفاعی کشور توجه بر آن است که ایمان و مکتب، اساس و ضابطه باشد، بدین جهت ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب در انطباق با هدف فوق شکل داده می‌شوند و نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه با رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده‌دار خواهند بود. در این رهگذر، حضرت حق در کتاب آسمانی قرآن می‌فرماید: و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط الخیل ترهبون به عدو الله و عدوکم و آخرین من دونهم. (انفال، ۶۰)

اصل یکصد و چهل و هفتم

دولت باید در زمان صلح از افراد و تجهیزات فنی ارتش در کارهای امدادی، آموزشی، تولیدی، و جهاد سازندگی، با رعایت کامل موازین عدل اسلامی استفاده کند در حدی که به آمادگی رزمی آسیبی وارد نیاید.

«براساس این اصل و بر مبنای ابلاغ فرماندهی کل قوا در سال ۱۳۶۸ مبنی بر مشارکت مهندسی سپاه در بازسازی و سازندگی کشور، پس از جنگ با استفاده از تجارب گذشته بخشی از امکانات و منابع انسانی در سازمان مستقلی تحت عنوان «قرارگاه سازندگی خاتم الانبیاء»^(ص) سازماندهی شده و وارد عرصه سازندگی شدند، همچنین با عنایت به تدبیر مورخ ۸۱/۸/۱۴ مقام معظم فرماندهی کل قوا^(مدظله العالی) مبنی بر صدور مجوز اجرای ماده ۱۷۴ قانون برنامه سوم توسعه کشور، سازمان تأمین اجتماعی نیروهای مسلح وابسته به وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح تشکیل شد. مستند به اصل ۲۹ قانون اساسی، برقراری تأمین اجتماعی در سطح نیروهای مسلح از طریق فعالیت‌های بیمه‌ای، حمایتی و امدادی (با محوریت نظام بیمه‌ای) هدف این سازمان می‌باشد. اهداف تشکیل این سازمان ایجاد انسجام در نظام تأمین اجتماعی نیروهای مسلح، صرفه‌جویی در هزینه‌های جاری، بهبود معیشت و تأمین رفاه هرچه بیشتر افراد تحت پوشش تأمین اجتماعی، تمرکز در سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری به منظور تأمین خدمات رفاهی و تقویت منزلت اجتماعی نیروهای مسلح می‌باشد. وضعیت کنونی قرارگاه قرب خاتم الانبیاء^(ص) و سازمان تأمین اجتماعی نیروهای مسلح که دو نهاد عمده از سازمان‌های اقتصادی نیروهای مسلح می‌باشند، نشان می‌دهد که نه تنها از نظر قانونی منعی در جهت حضور این عده از مردم وجود ندارد، بلکه باید شرایطی ایجاد شود تا از توان و ظرفیت این نهادها استفاده صحیح صورت گیرد» (غضنفری‌نژاد، ۱۳۹۳).

مشارکت اقتصادی حوزه دفاعی از منظر «اقتصاد مقاومتی»

ایده‌ی منحصربفرد «اقتصاد مقاومتی» که توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی^(مدظله العالی) ابداع و احصا شده است، محدودیت زمانی و مکانی خاصی را مد نظر ندانسته و صرفاً

برخاسته از ادبیات حاکم بر نظام سلطه جهانی مبنی بر فشارهای مضاعف در قالب اعمال تحریم‌های اقتصادی بر علیه ج.ا.ا. نیست، بلکه به نظر می‌رسد ایشان در ساختار اقتصادی کشور نقاط ضعف اساسی مشاهده کرده‌اند و براین اساس به رهنمون درجهت کاهش هرچه بیشتر این نقاط با مد نظر قرار دادن و مطالعه‌ی عمیق ابعاد و جنبه‌های مختلف این مهم از یک سو، و بهره‌برداری بهینه و همه‌جانبه از امکانات و برتری‌های نسبی ج.ا.ا. از سوی دیگر، در راستای تحقق این ایده‌آل راهبردی قابل حصول، البته با داشتن برنامه راهبردی و مجاهدت خستگی‌ناپذیر، پرداخته‌اند.

«ایران اسلامی با استعداد‌های سرشار معنوی و مادی و ذخائر و منابع غنی و متنوع و زیرساخت‌های گسترده و مهم‌تر از همه، برخوردار از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ برای پیشرفت، اگر از الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است، پیروی کند نه تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل یک جنگ اقتصادی تمام‌عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده، به شکست و عقب‌نشینی وا می‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و ... در آن روبه‌افزایش است، با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بینان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگوئی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد» (بیانات مقام معظم رهبری ^(مدظله العالی) در ابلاغ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ۱۳۹۲/۱۲/۲۹).

فحوای کلام معظم‌له کاملاً مبرهن است که در راستای تحقق «اقتصاد مقاومتی»، طراحی سپری مد نظر است تا کشور را همواره از ناملایمات اقتصادی و بحران‌های داخلی و بین‌المللی محافظت کند؛ همچنین انسجام ساختار درونی اقتصادی کشور را تا حد امکان استحکام بخشیده و موجبات رشد و بالندگی همه‌جانبه اقتصادی را در مقابله با تکانه‌های محلی، منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و جهانی را فراهم آورد؛ تاجایی که با جلوگیری از هرگونه اسراف و تبذیر از منابع کشور، رفاه اجتماعی و ثبات اقتصادی را به جامعه اسلامی هدیه

دهد. از طرفی با نگاهی اجمالی نسبت به ویژگی‌های برشمرده در این سند، به نقش اصلی «اقتصاد مقاومتی» که همانا قابلیت‌محور بودن این سیاست‌ها و نگاه به درون (درونزا) و تکیه به ظرفیت‌های داخلی است، بیش‌ازپیش پی‌برده خواهد شد. از طرفی مشارکت عمومی مردم با عزم، اراده و مجاهدت فزاینده در پرتو بهره‌مندی از علوم و دانش، همچنین مبارزه و ستیز با هرگونه فساد و سوءاستفاده را در ساخت اقتصادی کشور در دستور کار خود دارد.

بدیهی است یکی از مهم‌ترین تبعات در دستور کار قرار دادن رویکرد اقتصادی درونزا، توجه و عنایت به ظرفیت‌های قابل‌ملاحظه حوزه دفاعی در بخش‌های نظامی (مستقیم) و غیرنظامی (غیرمستقیم) است؛ چراکه با استفاده از نیروی‌های متخصص و متعهد موجود در نیروهای مسلح از یک‌طرف و بهره‌مندی از امکانات، فناوری، تجهیزات و ماشین‌آلات منحصر بفرد این یگان‌ها از طرف دیگر، راه‌کارهای سریع، مقرون‌به‌صرفه و به‌عبارتی بهینه‌ای برای درنوردیدن عرصه‌های مختلف تولید ملی همچنین عمران و آبادانی کشور را، به‌همراه داشته و به‌ارمغان خواهد آورد.

پیشینه تحقیق

مقوله‌ی نقش حوزه دفاعی در رشد و توسعه بحث جدیدی نیست؛ به‌طوری‌که اندیشمندان و صاحب‌نظران دیگری در داخل و خارج کشور در سال‌های اخیر و در ادوار گذشته به آن پرداخته‌اند که در ذیل به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

طبق تحقیقات بنویت^۱ تلاش‌های نظامی زمینه‌ی مساعدی برای توسعه‌ی صنایع مدرن، آموزش افراد، بهبود زیربنای اقتصادی و به‌کارگیری ظرفیت‌های تولیدی کشورهای در حال توسعه را فراهم می‌آورد (یاسینی، ۱۳۷۵: ۱۰۱). ارتش آزادی‌بخش چین که از نظر کیفیت اولین و از نظر کیفیت و امکانات در بسیاری موارد پیشرفته و قابل توجه است، در تمامی ابعاد فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی مؤثر می‌باشد؛ به‌طوری‌که، ۳۰ درصد از امکانات صنایع دفاعی و به همین میزان از امکانات یگان‌های ارتش برای تولیدات

غیرنظامی استفاده می‌کند تاجایی که، نیروی زمینی در امر تولیدات کشاورزی، تهیه و تولید پوشاک همچنین در امر صادرات کشور در تولید پارچه، کفش و انواع البسه، مواد پزشکی، شیمیایی و غیره مشارکت دارد (یاسینی، ۱۳۷۵: ۲۵۸-۲۵۹). سومبارت^۱ معتقد است که نیازهای نظامی در پیدایش انقلاب صنعتی اروپا نقش به‌سزایی داشته است (یاسینی، ۱۳۷۵: ۱۶۵). دیدگاهی که رسالت و وظایف تحقیقات دفاعی و تجاری را از هم جدا دانسته و یا آن‌ها را در نقطه مقابل هم ارزیابی می‌نماید، به سال‌های گذشته تعلق دارد به‌طوری‌که امروزه شاهدیم، این دویبخش یک رسالت واحد را از زاویه‌های مختلف دنبال می‌نمایند. (ملکی‌فر، ۱۳۷۵) وزن اساسی پژوهش ملی و توسعه زیرساختارها در کشورهای توسعه‌یافته نیز مانند کشورهای در حال توسعه بر دوش ارتش و نظامیان است، زیرا بسیاری از شرکت‌های خصوصی اساساً از توانایی و ظرفیت لازم جهت اجرا و اتمام پروژه‌های عمرانی و زیرساختی برخوردار نمی‌باشند (یزدان‌پناه، ۱۳۹۲). امروزه صنایع دفاعی اهداف متنوع دیگری را با رویکرد فرعی یا ابزاری نیز دنبال می‌کند؛ به‌طوری‌که مهم‌ترین هدف ثانویه‌ی صنایع پیش‌گفته را باید در بعد اقتصادی فعالیت‌های آن جستجو کرد. از طرفی تولید تسلیحات نظامی در کشورهای صاحب فناوری تسلیحاتی، سهم قابل توجهی را در محاسبه‌ی تولید ناخالص ملی آنها ایفا می‌کند. ایالات متحده آمریکا، تنها در سال ۲۰۱۲ بالغ بر ۶۳/۷۴۷ میلیون دلار معادل ۳/۹ درصد کل GDP (۱۶/۱۶۳ میلیارد دلار) این کشور در سال مذکور، قراردادهای تسلیحاتی منعقد کرده است (تجارت اقتصادی، ۲۰۱۶).

در رژیم اشغالگر قدس نیز نیمی از نیروی کار در صنایع نظامی مشغول به فعالیت هستند و تولیدات صنایع مذکور بین ۱۵ تا ۲۰ درصد تولید ناخالص ملی را به خود اختصاص می‌دهد؛ به‌طوری‌که در سال ۲۰۰۷ با فروش چهار میلیارد دلار اسلحه، چهارمین صادرکننده‌ی سلاح دنیا پس از آمریکا، روسیه و فرانسه بوده است؛ تاجایی که به‌زعم رئیس وقت بانک مرکزی این رژیم صادرات ادوات متنوع نظامی، اقتصاد رژیم صهیونیستی را در دهه‌های هشتاد و نود میلادی از فروپاشی و ورشکستگی نجات داده است (ازغندی و ذاکری، ۱۳۸۹).

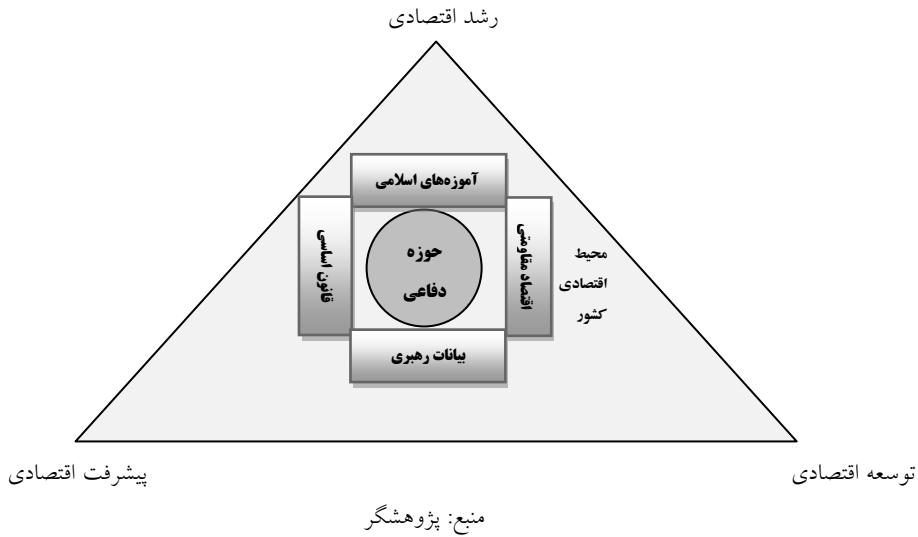
1. Sombart
2. Trading Economics

از طرف دیگر ایجاد نظم، حمایت از حاکمیت، حفظ مالکیت، مقابله با تهدیدات خارجی، امنیت تولید، توزیع کالا و خدمات، تالی متقابل ایجاد و ثبات امنیت عمومی برگرفته از توان دفاعی - امنیتی منتج از صنایع دفاعی است؛ تاجایی که تولید و رشد اقتصادی بدون نظم داخلی و اقتدار نظامی در بسیاری از مقاطع تاریخ، افسانه‌ای بیش نبوده است (شکوه، ۱۳۹۱).

به عبارت دیگر کارکرد سرمایه‌گذاری و توسعه‌ی صنایع دفاعی در بخش اقتصادی هر کشور، پیامدهای گوناگون و متنوع دیگری از جمله اشتغال‌زایی، توزیع بهینه‌ی درآمدهای عمومی، افزایش درآمد ملی منتج از صادرات، بلوغ صنعتی و فناوری، سرریز فناوری در سایر حوزه‌های صنعتی و ارتقا سرمایه انسانی را به دنبال خواهد داشت (آذرلی و جعفرزاده، ۱۳۹۶: ۳۸۷).

چارچوب مفهومی تحقیق

صاحب‌نظران معتقدند که لزومی به محدود کردن پژوهشگر مبنی‌بر استفاده صرف از نظریه‌های موجود وجود ندارد؛ چراکه گزینش نظریه‌ای از میان نظریه‌های موجود تنها یکی از راه‌های دستیابی به چارچوب نظری پژوهش موردنظر خواهد بود؛ به عبارت دیگر پژوهشگر می‌تواند در زمینه موضوع پژوهش موردنظر خود، چارچوب مفهومی جدید و ابتکاری ارائه کند و آن را در فرایند پژوهش و بر اساس شیوه‌های مختلف به بوته آزمایش گذارد (کیوی و همکار، ۱۳۷۰: ۸۹-۸۱). نظر به جمیع موارد پیش‌گفته در این نوشتار، بدین‌وسیله چارچوب مفهومی موردنظر که به ایفای تمام و کمال نقش‌های مستقیم و غیرمستقیم حوزه دفاعی در محیط اقتصادی کشور در پرتو آموزه‌های اسلامی، بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، قانون اساسی و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی منتج به رشد، توسعه و پیشرفت اقتصادی است، به قرار ذیل ارائه می‌شود:

روش‌شناسی تحقیق

نوع و روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ طرح تحقیق حال‌نگر و آینده‌نگر است و با توجه به اینکه هدف در این تحقیق پاسخ به مسئله‌ای اساسی است و چالش موردنظر را بررسی می‌کند، در زمره‌ی تحقیقات نتیجه‌گرا دسته‌بندی می‌شود و از حیث هدف تحقیق از جمله تحقیقات کاربردی به‌شمار می‌رود. همچنین از حیث نحوه گردآوری داده‌ها، این پژوهش در قالب تحقیقات توصیفی - پیمایشی قرار می‌گیرد.

روش‌های گردآوری داده‌ها

در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و مطالعات اسنادی بهره‌گرفته شده همچنین از عوامل دیگری اعم از مطالعات منابع و اسناد مربوط و فیش‌برداری، مصاحبه با نخبگان و صاحب‌نظران در حوزه‌های اقتصادی و طراحی، تهیه و توزیع پرسشنامه استفاده شده است.

حجم نمونه آماری و روش نمونه گیری

جامعه آماری

جامعه آماری در این تحقیق، تعدادی از اساتید مبرز و اندیشمندان حوزه اقتصادی با تجربه کاری در مسئولیت‌های اجرایی دولتی همچنین مدیران عالی و مسئولین دستگاه‌های اجرایی و حوزه‌های دفاعی کشور که از صاحب‌نظران در بخش‌های اقتصادی نیز به‌شمار می‌آیند، در نظر گرفته شده است. لازم به ذکر است، گرچه جامعه آماری این تحقیق کاملاً قابل‌شمارش نمی‌باشد، با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده توسط محقق و همکاران این پژوهش همچنین مصاحبه با دست‌اندر کاران این مهم، مجموعاً تعداد ۳۵۰ نفر برآورد شد.

حجم نمونه

در این تحقیق با توجه به حجم جامعه آماری همچنین موضوع تحقیق، با وجود جاهت استفاده از حجم نمونه «گروه بزرگ» (معادل ۳۰ نفر) و استفاده در تحقیقات مشابه، در راستای بالابردن دقت یافته‌های حاصل از ارزیابی و سنجش نظرات کارشناسی همچنین ارتقاء روایی پژوهش، حجم نمونه به تعداد ۴۴ نفر افزایش یافت.

روش نمونه گیری

برای نمونه‌گیری در این پژوهش از روش «گلوله‌برفی»^۱ بهره گرفته شده است؛ به‌طوری‌که در وهله‌ی اول، ۵ نفر از صاحب‌نظران آشنا در قلمرو تحقیق و جامعه - آماری شناسایی و مقیاس اندازه‌گیری بر روی آنان اجرا شد. سپس از هریک از آنها خواسته شد تا ۱ کارشناس آشنای دیگر در قلمرو تحقیق را معرفی کنند و این فرایند آن‌قدر ادامه یافت تا به حد اشباع رسید و مجموعاً نقطه‌نظرات ۴۴ نفر اخذ، سنجش و ارزیابی شد.

سطح‌بندی تحصیلات کارشناسان نمونه

تحصیلات، فراوانی و درصد کارشناسان نمونه آماری این پژوهش در جدول ۳ درج شده‌است.

جدول ۳: درصد فراوانی میزان تحصیلات نمونه آماری تحقیق

درصد	فراوانی	میزان تحصیلات
۳۵٪	۱۵	کارشناسی ارشد
۶۵٪	۲۹	دکتری تخصصی
۱۰۰٪	۴۴	جمع

منبع: پژوهشگر

روایی و پایایی

روایی^۱ پرسشنامه از طریق اعتبار محتوا تایید شد. «روایی آن خصیصه یا ویژگی ابزار گردآوری اطلاعات است که مقولاتی را تعیین کند که برای آنها در نظر گرفته شده است» (خلیلی شورینی، ۱۳۹۱: ۲۰۶). و در راستای پایایی^۲ پاسخ‌ها، از محاسبه‌ی ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. «گفته می‌شود اگر ضریب آلفا بیش از ۰/۷ باشد، آزمون از پایایی قابل قبول برخوردار است» (مؤمنی و همکار، ۱۳۹۴: ۱۸۹).

تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در وهله‌ی اول، مقیاس‌های تکمیل‌شده کدگذاری گردید و سپس با ورود اطلاعات در رایانه و با بهره‌مندی از نرم‌افزار (spss)^۳ و چندین آزمون آماری مختلف پردازش موردنظر صورت‌پذیرفت. در این پژوهش براساس تجمیع نظرات کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی، نقش حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی کشور در دویخس رویکردها و تأثیرات موردسنجش و واکاوی قرار گرفت و در سطوری که در پی می‌آید، ابتدا یافته‌های حاصل از سنجش صاحب‌نظران و کارشناسان ارائه می‌گردد سپس، تحلیل دامنه رویکردها و تأثیرات مختلف بر رشد و توسعه اقتصادی کشور ارائه می‌شود.

1. Validity
2. Reliability
3. Statistical Package for the Social Sciences

۱. رویکردها

ابتدا نسبت به محاسبه میانگین و انحراف معیار رویکردهای مختلف حضور حوزه دفاعی در فعالیتهای اقتصادی اقدام و به منظور بررسی معنادار بودن میانگینها و اولویت بندی آنها از «آزمون فریدمن»^۱ استفاده شد و نتایج حاصل نشان داد که بین میانگینها در سطح $p < 0/001$ تفاوت معناداری وجود دارد، همچنین میانگین رتبه‌ای نیز برای ۱۰ رویکرد به دست آمد که همگی در جدول ۴ منظور شده است.

جدول ۴: رویکردهای حضور حوزه دفاعی در فعالیتهای اقتصادی بر اساس نظرات کارشناسان نمونه

آماري

شماره	شرح سؤال	۱ هیچ	۲ خیلی کم	۳ کم	۴ زیاد	۵ خیلی زیاد	میانگین	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای
۱-۲	هماهنگی با اسناد بالادستی ج.ا.ا.	-	۲	۵	۲۸	۹	۴/۰۰	۰/۷۱۵	۵/۴۵
۱-۳	عدم تضاد با اصل ۴۴ قانون اساسی (خصوصی سازی)	۲	۶	۱۴	۱۶	۶	۳/۴۱	۱/۰۴۱	۲/۷۵
۱-۴	هماهنگی با سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی»	-	-	۶	۲۴	۱۴	۴/۱۸	۰/۶۵۷	۶/۳۲
۱-۵	تناسب با رسالت و مأموریت‌های ذاتی (عدم‌بنگاه داری)	-	-	۵	۱۲	۱۱	۳/۷۵	۰/۹۶۷	۴/۲۴
۱-۶	هماهنگی با وظایف اقتصادی	۱	۲	۱۶	۲۰	۵	۳/۵۹	۰/۸۴۴	۳/۴۳
۱-۷	هماهنگی با ظرفیتهای مازاد اقتصادی در زمان صلح	-	۲	۴	۱۵	۲۳	۴/۳۴	۰/۸۳۴	۷/۱۴
۱-۸	هماهنگی با ارتقا و به‌روز نگه داشتن سرمایه‌های انسانی	-	۱	۵	۲۹	۹	۴/۰۵	۰/۶۴۵	۵/۶۶
۱-۹	ورود در بخش‌هایی که موردنظر بخش خصوصی نیست	-	۱	۷	۱۳	۲۳	۴/۳۲	۰/۸۲۹	۷/۰۳
۱-۱۰	بسترسازی برای فعالیتهای اقتصادی بخش خصوصی	-	۱	۶	۱۹	۱۸	۴/۲۳	۰/۷۷۴	۶/۵۸

منبع: پژوهشگر

اطلاعات درج‌شده در جدول فوق بیانگر آن است که در بین رویکردهای مختلف حضور حوزه دفاعی در فعالیتهای اقتصادی، ۵ رویکرد اصلی بر اساس اولویت (میانگین رتبه‌ای) عبارتند از هماهنگی با ظرفیتهای مازاد اقتصادی در زمان صلح (را)، ورود در بخش‌هایی که موردنظر بخش خصوصی نیست (۲) بسترسازی برای فعالیتهای اقتصادی

بخش خصوصی (ر۳)، هماهنگی با گفتمان ولایت فقیه در راستای آبادانی کشور (ر۴) و هماهنگی با سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی» (ر۵)

ضریب همبستگی رویکردهای پنج‌گانه

برای تحلیل همبستگی رویکردهای پنج‌گانه با یکدیگر از «ضریب همبستگی اسپیرمن»^۱ استفاده شده است و نتایج حاصل در جدول ۵ درج شد.

جدول ۵: ضرایب همبستگی ۵ رویکرد اصلی حضور حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی

رویکردهای اصلی	۱ ر	۲ ر	۳ ر	۴ ر	۵ ر
۱ ر	-	۰/۷۰۵	۰/۸۶۳	۰/۶۸۷	۰/۷۸۳
۲ ر	-	-	۰/۸۶۶	۰/۶۷۳	۰/۷۶۵
۳ ر	-	-	-	۰/۷۸۸	۰/۸۷۶
۴ ر	-	-	-	-	۰/۹۰۷
۵ ر	-	-	-	-	-

منبع: پژوهشگر

همان‌طور که ضرایب مندرج در جدول و نمودار بالا نشان می‌دهند، هر پنج رویکرد همبستگی معنادار بالایی با یکدیگر دارند؛ به‌طوری‌که بالاترین همبستگی مربوط به هماهنگی با گفتمان ولایت فقیه در راستای آبادانی کشور و هماهنگی با سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی» (ر۴ / ۵) است.

۲. تأثیرات

ابتدا نسبت به محاسبه میانگین و انحراف معیار تأثیرات مختلف حضور حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی اقدام و به منظور بررسی معنادار بودن میانگین‌ها و اولویت‌بندی آن‌ها از «آزمون فریدمن» استفاده شد؛ به‌طوری‌که نتایج حاصل نشان داد که بین میانگین‌ها در

سطح $p < 0/001$ تفاوت معناداری وجود دارد؛ همچنین میانگین رتبه‌ای نیز برای ۱۰ تأثیر به‌دست آمد که همگی در جدول ۶ منظور شده است.

جدول ۶: تأثیرات حضور حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی براساس نظرات کارشناسان نمونه آماری

شماره	شرح سؤال	۱	۲	۳	۴	۵	میانگین	انحراف معیار	میانگین رتبه‌ای
۱-۱	تأثیر در رشد اقتصادی کشورهای پیشرفته	-	-	۶	۲۳	۱۵	۴/۲۰	۰/۶۶۸	۵/۱۷
۱-۲	تأثیر در توسعه اقتصادی کشورهای پیشرفته	-	۱	۴	۲۷	۱۲	۴/۱۴	۰/۶۶۸	۴/۸۳
۱-۳	تأثیر در رشد اقتصادی ج.ا.ا.	-	۱	۵	۲۶	۱۲	۴/۱۱	۰/۶۸۹	۴/۷۲
۱-۴	تأثیر در توسعه اقتصادی ج.ا.ا.	-	-	۴	۲۵	۱۵	۴/۲۵	۰/۶۱۵	۵/۴۰
۱-۵	تأثیر در توسعه پایدار اقتصادی ج.ا.ا.	-	۱	۴	۲۵	۱۴	۴/۱۸	۰/۶۹۱	۵/۰۶
۱-۶	تأثیر در صرفه‌جویی انجام فعالیت‌های اقتصادی	-	-	۳	۱۷	۲۴	۴/۴۸	۰/۶۲۸	۶/۵۳
۱-۷	تأثیر در افزایش مؤلفه اقتصادی قدرت ملی ج.ا.ا.	-	-	۲	۲۲	۲۰	۴/۴۱	۰/۵۸۳	۶/۱۸
۱-۸	تأثیر در بی‌اثر کردن تحریم‌های اقتصادی علیه ج.ا.ا.	-	-	۱	۱۸	۲۵	۴/۵۵	۱/۵۴۸	۶/۸۵
۱-۹	تأثیر در دستیابی به اهداف اقتصادی	-	-	۱	۱۶	۲۷	۴/۵۹	۰/۵۴۲	۷/۰۸
۱-۱۰	تأثیر در بازدارندگی از رانت خواری و سوءاستفاده	-	۳	۱۳	۱۸	۱۰	۳/۸۰	۰/۸۷۸	۳/۱۸

منبع: پژوهشگر

اطلاعات درج شده در جدول فوق بیانگر آن است که در بین تأثیرات مختلف حضور حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی، ۵ تأثیر اصلی بر اساس اولویت (میانگین رتبه‌ای) عبارتند از تأثیر در دستیابی به اهداف اقتصادی (ت ۱)، تأثیر در بی‌اثر کردن تحریم‌های اقتصادی علیه ج.ا.ا. (ت ۲)، تأثیر در صرفه‌جویی انجام فعالیت‌های اقتصادی (ت ۳)، تأثیر در افزایش مؤلفه اقتصادی قدرت ملی ج.ا.ا. (ت ۴) و تأثیر در توسعه اقتصادی ج.ا.ا. (ت ۵)

ضریب همبستگی تأثیرات پنج‌گانه

برای تحلیل همبستگی تأثیرات پنج‌گانه با یکدیگر از «ضریب همبستگی اسپیرمن» استفاده شده است و نتایج حاصل در جدول ۷ درج گردید.

جدول ۷: ضرایب همبستگی ۵ تأثیر اصلی حضور حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی

تأثیرهای اصلی	ت ۱	ت ۲	ت ۳	ت ۴	ت ۵
ت ۱	-	۰/۹۱۶	۰/۸۷۵	۰/۷۴۸	۰/۶۴۵
ت ۲	-	-	۰/۹۴۶	۰/۸۰۹	۰/۶۸۱
ت ۳	-	-	-	۰/۸۴۷	۰/۷۳۲
ت ۴	-	-	-	-	۰/۸۰۹
ت ۵	-	-	-	-	-

منبع: پژوهشگر

همان‌طور که ضرایب مندرج در جدول و نمودار بالا نشان می‌دهند، هر پنج تأثیر اصلی همبستگی معنادار بالایی با یکدیگر دارند؛ به‌طوری‌که بالاترین همبستگی مربوط به تأثیر در بی‌اثر کردن تحریم‌های اقتصادی علیه ج.ا.ا. و تأثیر در صرفه‌جویی انجام فعالیت‌های اقتصادی (ت ۲ / ت ۳) است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

به‌طورکلی نقش حوزه دفاعی در بخش‌های نظامی، سیاسی و اقتصادی در ج.ا.ا. قابل-ملاحظه می‌نماید، به‌طوری‌که نتایج این پژوهش نکات قابل‌ملاحظه‌ای را در ارتباط با نقش حوزه دفاعی در فعالیت‌های اقتصادی پیشنهاد می‌کند که به اختصار به آن اشاره می‌شود:

- از آنجایی‌که کشورهایی که خود داعیه اقتصاد بازار آزاد را داشته و مخالف دخالت مستمر دولت در حوزه‌های اقتصادی می‌باشند، به‌شدت وابسته به صنایع نظامی بوده و این صنایع را به‌عنوان موتور محرکه پیشرفت‌های اقتصادی در جوامع خود قلمداد می‌کنند و به‌واسطه آن بعضاً در عرصه‌های گوناگون داخلی و خارجی نیز قدرت‌نمایی و فخرفروشی می‌نمایند، به نظر می‌رسد طرح شبهه عدم‌استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی حوزه دفاعی در بین نخبگان علمی، سیاسی و اقتصادی کشور منشأ خارجی داشته و در قالب عملیات روانی و جنگ نرم استکبار مدیریت می‌شود.

- توليد تسليحات نظامي علاوه بر اعمال صرفه جويي قابل ملاحظه ارزي، ارتقا توليد ناخالص داخلي را نيز در بر دارد؛ ليكن با توجه به برداشته شدن تحريم هاي تسليحاتي اخير بر عليه كشور، به نظر مي رسد عوايد چشمگيري از فروش و صادرات تسليحات و تجهيزات نظامي به كشورهاي منطقه و خصوصاً كشورهاي همسايه متصور است. از اين رو، طرح ريزي و برنامه ريزي جامع راهبردي همچنين پياده سازي و اجراي اين مهم از سوي تصميم سازان نظام به ويژه مديران ارشد راهبردي حوزه دفاعي و لشكري اجتناب ناپذير، حياتي و راهگشا خواهد بود.
- اعمال تحريم هاي ظالمانه، استفاده از توان اقتصادي حوزه دفاعي در راستاي عمران و آباداني كشور را بيش از پيش توصيه مي نمايد، چراكه اولاً بسياري از فناوري هاي موردنياز بخش هاي اقتصادي تنها در اختيار حوزه دفاعي كشور است و ثانياً حوزه دفاعي كشور از محدود حوزه هايي است كه با وجود اعمال تحريم هاي بين المللي صد درصدي، نه تنها با چالش و مشكل اساسي روبرو نشده، بلكه با دورزدن تحريم ها موفق به كسب دستاوردهاي منحصر بفردي در حوزه هاي نظامي، دفاعي و به تبع آن اقتصادي در سطح ملي و بين المللي نائل شده است.
- اهم فعاليت هاي اقتصادي حوزه دفاعي در بخش هاي زيربنائي، زيرساخت و به عبارتي در حوزه هاي راهبردي كشور صورت گرفته و مي گيرد كه با توجه به نياز سرمايه گذاري گراف و بهره مندي از امكانات، و تجهيزات كارآمد و بروز، از توان بخش خصوصي كشور خارج بوده و عموماً مورد علاقه بخش هاي غير دولتي ديگر نيز واقع نمي شود، بنابراين در بسياري از موارد تمسك به توان اقتصادي حوزه دفاعي تنها راه جلوگيري از واگذاري امور به پيمان كاران خارجي و انجام پروژه ها توسط نيروي انساني متخصص و متعهد داخلي است.
- استفاده از دستاوردهاي نظامي در فعاليت هاي اقتصادي بسيار مقرون به صرفه است؛ به طوري كه بدون انجام هزينه مضاعف و صرف زمان قابل ملاحظه در دستيابي به فناوري هاي موردنياز فعاليت هاي اقتصادي، تنها با انتقال و متناسب سازي آنها از بخش نظامي به بخش اقتصادي صورت مي پذيرد.

- استفاده از ظرفیت‌های حوزه دفاعی در فعالیتهای اقتصادی کشور، در قاطبه‌ی موارد با صرفه‌جویی‌های قابل‌ملاحظه ارزی و ریالی روبرو است و بعضاً با حذف پیمانکاران خارجی، منجر به ارتقا سطح تخصص و کارآمدی و به‌تبع آن آموزش نظری و عملی نیروی انسانی ماهر در عرصه‌های متنوع اقتصادی کشور نیز شده و می‌شود.
- «اقتصاد مقاومتی» در قالب سپری مستحکم جهت جلوگیری از آسیب‌پذیری اقتصاد کشور رویکردی درونزا، برون‌نگر و قابلیت‌محور را دیکته می‌کند؛ به‌طوری‌که بهره‌مندی از توان تمامی دستگاه‌های اقتصادی در کشور و به‌ویژه توانمندی اقتصادی و بعضاً منحصربفرد حوزه دفاعی را در دستور کار خود دارد؛ تاجایی‌که با عدم‌توجه به این مهم، نظام را از توان اقتصادی قابل‌ملاحظه‌ی داخلی محروم خواهد کرد.
- نگرانی سوءاستفاده از امکانات دولتی مبنی بر رانت‌خواری و جلوگیری از تشکیل بازار رقابت کامل و ساختارهای رقابتی در قالب ظهور انحصار کاذب از یک‌سو و ورود بنگاه‌های اقتصادی دولتی به فعالیتهای سفته‌بازی و غیرمولد ازسوی دیگر را باید از ملاحظات بسیار اساسی بخش‌های اقتصادی کشور دانست که محدود به حوزه دفاعی نبوده و تمامی بنگاه‌های اقتصادی کشور را شامل می‌شود؛ لیکن، بروز بالقوه این انحراف در حوزه دفاعی با توجه به روح حاکم، اعتقادات و ارزش‌های غالب نیروهای مسلح، همچنین ملاحظات جدی حفاظتی ازپیش‌تعیین‌شده، به مراتب کمتر از دیگر حوزه‌های اقتصادی کشور خواهد بود.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع دینی

- قرآن مجید
- امام خامنه‌ای، سیدعلی (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات - قابل دسترس در پایگاه اطلاع رسانی:
www.khamenei.ir

ب. منابع فارسی

- کتب و مقالات

- آذرلی، آرمان و جعفرزاده، داریوش (۱۳۹۶)، ترجمان اقتصاد مقاومتی در صنعت دفاعی مبتنی بر مدل لافلی (بازی بُرد)، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد دفاع، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- آذرلی، آرمان و جعفرزاده، داریوش (۱۳۹۶)، ترجمان اقتصاد مقاومتی در صنعت دفاعی مبتنی بر مدل لافلی (بازی بُرد)، مجموعه سیدعلی (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات - قابل دسترس در پایگاه اطلاع رسانی: www.khamenei.ir
- آذرلی، آرمان و حسینی، سیدشمس‌الدین (۱۳۹۶)، کاربرد نظریه اقتصاد صنعتی در شناخت بازار تسلیحات، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد دفاع، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ازغندی، علیرضا و ذاکری، قاسم (۱۳۸۹)، تأثیر صنایع نظامی در اقتصاد و توسعه فناوری رژیم صهیونیستی، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، سال اول، شماره سوم.
- پورصادق، ناصر و کاشمیری، علی (۱۳۹۶)، تأثیر هزینه‌های نظامی و مصرفی دولت بر رشد اقتصادی کشورهای منطقه خلیج فارس، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد دفاع، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خلیلی‌شورینی، سیاوش (۱۳۹۱)، روش‌های پژوهش آمیخته (با تأکید بر بومی‌سازی)، تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- دری‌نوگورانی، حسین (۱۳۹۲)، اقتصاد دفاع در دوران جدید، تهران: نشر ساقی.
- سام‌دلیری، کاظم و ریاضی، وحید (۱۳۹۶)، مدل اقتصاد دفاع در نیروهای مسلح، مجموعه مقالات اولین همایش اقتصاد دفاع، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- شکوه، حسن (۱۳۹۱)، اقتصاد و دفاع ملی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال پانزدهم، شماره سوم، شماره مسلسل ۵۷.
- غضنفری‌نژاد، مرتضی (۱۳۹۳)، نقش نیروهای مسلح در توسعه اقتصاد ملی، مجله پدافند اقتصادی - شماره ۴.

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- کیوی، ریمون و کامپنهود، لوک وان (۱۳۷۰)، روش تحقیق در علوم اجتماعی (نظری و عملی)، ترجمه: عبدالحسین نیک‌گهر، چاپ هجدهم، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
- گروه مطالعات راهبردی مجمع (۱۳۸۸)، فناوری و قدرت ملی (چالش‌ها و راهبردها)، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ملکی‌فر، عقیل (۱۳۷۵)، سرمایه‌گذاری در امنیت ملی، تهران: دفتر مطالعات موسسه آموزش و تحقیقات صنایع دفاعی.
- مؤمنی، منصور و فعال‌قیومی، علی (۱۳۹۴) تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS- ناشر: مؤلف.
- یاسینی، حسین (۱۳۷۵)، نقش ارتش در توسعه، رساله دکتری دانشکده مدیریت راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

– سایت‌ها

- پاکزاد، علی (۱۳۸۸) قابل‌دسترس در: www.khabaronline.com اقتصاد نظامی در ایران، ۲۹۶۵۹.
- پایگاه اطلاع‌رسانی خبرگزاری دفاع مقدس (۱۳۹۹) آمریکا و فرانسه بزرگترین صادرکنندگان و عربستان بزرگترین واردکننده تسلیحات در جهان، ۳۹۴۶۱۵، قابل‌دسترس در: www.defapress.ir
- پایگاه اطلاع‌رسانی شبکه خبر (۱۳۹۳-۱۳۹۲)، قابل‌دسترس در: www.irinn.ir
- پایگاه اطلاع‌رسانی قرارگاه خاتم النبیا، قابل‌دسترس در: www.khatam.com
- پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت دفاع، قابل‌دسترس در: www.mod.ir
- فیروزآبادی، سیدحسین (۱۳۹۳) نیروهای مسلح در بخش خصوصی و فعالیت‌های اقتصادی دخالت نخواهند کرد، خبرگزاری تسنیم، ۳۳۴۱۹۰، قابل‌دسترس در: www.tasnimnews.com
- یزدان‌پناه، محمد (۱۳۹۲) نقش صنعت نظامی در اقتصاد مدرن، خبرگزاری فارس، قابل‌دسترس در: www.farsnews.com
- هدایتی، احمدرضا (۱۳۹۳) امکانات نیروهای مسلح در خدمت سازندگی کشور، قابل‌دسترس در: www.rahtooshe.com

ج. منابع لاتین

- کتب و مقالات

- Alexander, R. (1995). Defence spending: Burden or growth – promoting?, *Defence and peace economics*, Vol.6. No. 1. PP. 13-25.
- Anderton, Charles H. (1995). **Economics of Arms Trade**. College of the Holy Cross. Handbook of Defense Economics, Volume 1, Edited by K. Hartley and T. Sandler.
- Biswas, B. and Ram, R. (1986). Military expenditures and economic growth in less developed countries: An augmented model and further evidence, *Economic development and cultural change*, Vol. 34. PP. 361- 372.
- Feder, G. (1982). On Export and Economic Growth, *j. of development economics*. Vol. 12. PP. 59-73.
- Huang, C. and Mintz, A. (1991). Defence Expenditures and Economic Growth: The externality effect, *Defence economics*. Vol.3. PP. 35-40.
- Ram, R. (1986). Government size and economic growth: A new framework and some evidence from cross-section and time-series data, *American economic review*, Vol. 76. PP. 191-203.
- Rasler, K. and W.R. Thompson, (1988). Defence burdens, capital formation, and economic growth the systemic leader case, *J. of conflict resolution*, Vol. 32. No. 1. PP. 61-86.
- Smit, Dan and Ron, Smit (1980). Military expenditure, resources and development, University of London, *Birkbeck college discussion paper*. No. 87. November.

- سایت ها

- Butts, Kent (Ed) (1994). *Environmental Security*: DOD Partnership for Peace, Carlisle, Pa: Strategic Studies Institute, U.S Army War College.
- Trading Economics (2016) US GDP growth rate.
- <http://www.naval-technology.co>

